

פרק א'

איך עושים תשובה?

שאלה זו מהדהדת בהיכלי הישיבות כל שנה מחדש, עם בואם של זמני התשובה - אלול והימים הנוראים. לכאורה העובדה שרבים מתוכנו מבקשים דרך תשובה היא סיבה להתפאר בה, אך האמת היא כי השאלה מבטאת גם בלבול גדול. בקרב בני התורה כיום יש תחושה של חששות וחוסר אונים מול מצות התשובה. מפי בחורי ישיבות רבים ניתן לשמוע כי הם אינם משוכנעים כלל ביכלתם לחזור בתשובה. די אם נזכיר כאן משפט שאמר צעיר אחד, כמסיח לפי תומו: "אם היה אפשר לדלג על כל הימים הנוראים ישר לשמחת תורה - היה טוב". כל אחד מבין כי משפט כזה הוא עצוב, אך למרבה הצער ברור שאותו בחור רק נתן ביטוי לתחושותיהם של רבים.

כל זה לא היה כה מטריד, אם התשובה כצורתה היתה מצוה קשה לקיום. לא כל המצוות הן תמיד קלות ונעימות, והן בדיוק לשם כך נבראנו. הבעיה היא שהתורה עצמה מגדירה במפורש את התשובה כדבר קל מאוד: לא נפלאות, לא רחוקה, לא בשמים ולא מעבר לים. "כי קרוב אליך הדבר - מאוד!"¹ ומכיון שאנו יודעים כי כל הכתוב בתורה הקדושה

¹ דברים י"ד ל'. וברמב"ן שם פירש דקאי על מצות התשובה.

מדוייק לחלוטין, עלינו להסיק כי יש לנו טעות גדולה בכל הגישה למצות התשובה.

לפני שננסה ללמוד מהי אותה טעות וכיצד ניתן לתקנה, תחילה כדאי לשים לב לנקודה חשובה, אשר יש לה חלק גדול בריחוק שלנו מעבודת התשובה: **מעולם לא חונכנו לתשובה.** הן רוב מוחלט של מושגינו הבסיסיים בכל נושא מושרש בנו משנות הילדות המוקדמות. והנה, מהרגע שילד מתחיל להבין את משמעות מעשיו הוא מתחנך שיש מעשים שאסור לעשות. הוא רוצה לקחת לידי חפץ מוקצה בשבת, אומרים לו 'אסור, שבת היום'. ומה קורה אם כדרכם של ילדים הוא מנסה לשחק בו בכל זאת? אומרים לו: 'מה עשית, זו עבירה'. כך הילד לומד שיש בעולם אפשרות מעשית לעבור עבירה. כלומר: עבירה היא דבר אסור, אך אפשרי מבחינה טכנית; זהו היסוד של הבחירה החופשית.

אך מה לגבי תשובה? כמעט ואין במחזותינו חינוך מקטנות לתשובה. הבה ניטול את אותו ילד שובב ששיחק במוקצה על אף האיסור, ושמע מהוריו שיש לו עבירה: מה קורה לאחר מכן? מסתבר שהוא ננזף, ולעיתים גם מקבל עונש - תלוי בנסיבות. אבל הוא לא שומע על העובדה המתבקשת ביותר: אפשר וצריך למחוק את העבירה! עליך רק לבקש סליחה מה', ועכשיו אתה צדיק בדיוק כמו שהיית, כאילו לא שיחקת במוקצה אף פעם. זו האמת הפשוטה שלכאורה כל ילד היה אמור לשמוע עליה פעמים רבות, כל אחד ברמה שלו. אבל חוץ מילד המכה חבר בגן, שאומרים לו לבקש ממנו סליחה - דומה שהמושג תשובה הוא מחוץ ללקסיקון היומיומי שלנו! לאחר מכן, כשהילד גדל ומתחיל לשמוע על מצות התשובה, לא פלא שקשה לו להתייחס אליה בטבעיות.

עובדה מצערת זו משפיעה על האדם בעניין התשובה יותר מאשר בנושאים אחרים, כי רעיון התשובה הוא מופשט לחלוטין, וקשה לאדם לקבלו אם הוא לא הורגל בו מגיל צעיר. אם למשל ילד לא קולט בבית הוריו שיש אפשרות בעולם לעבור עבירה, אין לזה שום משמעות כי

מספיקה פעם אחת שהוא יראה יהודי נוסע בשבת: הנה לפניו עבירה. אך התשובה הרי לא פועלת שום פעולה פיזית בעולם המעשה. אי אפשר להרגיש אותה. תוצאותיה אינן נראות לעין. צריך רק להתרגל באמונה שיש בכוחן של מילים ומחשבות למחוק מעשים, ואמונה כזו מוטב לה שתורש באדם מינקותו, אחרת יהיה הדבר קשה שבעתיים כשהוא יגדל.²

אכן, הבעיה שהוצגה עד כאן בחוסר החינוך לתשובה, תרופתה קלה למדי על ידי התחזקות באמונה שלמה באמת המוצקה: הקב"ה הוא מלך מוחל וסולח, ויש דרך לתקן את העבירות שעשינו ולמחקן כליל. מי שאמר שלראות מראה אסור זו עבירה הפוגמת בנפש ובעולמות ומייצרת מלאכי חבלה, אמר גם שעל ידי מחשבה ודיבור מסויימים ניתן לחזור אחורה ולשנות את המציאות הפגומה שנוצרה. זוהי האמת ואין בלתה, ושינון חוזר שלה יקרב לבסוף את הדבר אל השכל וישיבו על הלב.

אך לא בדברים אלו בלבד באנו לעסוק במאמר זה. הקושי לשוב בתשובה הניצב כיום בפני רבים, נובע משורשים נוספים אשר יש ללמוד עליהם כדי לעקורם לחלוטין. בפרקים שלפנינו נראה בעזרת ה' מהן הסיבות המרכזיות המרחיקות מאיתנו את התשובה, ואלו טעויות גורמות להרגשתנו שהתשובה היא דבר קשה ומסובך. ומתוך הדברים גם תתברר לנו דרך התשובה בצורתה האמיתית והפשוטה, זו שעליה אמרה התורה: "כי קרוב אליך הדבר מאוד - בפיך ובלבבך לעשותו".

² בעיה זו גדלה עוד יותר, כשמביאים בחשבון כי בעצם קשה להבין את התשובה בשכל אנושי: "כי הנה באמת, איך יתקן האדם את אשר עיוות והחטא כבר נעשה? הרי שרצח האדם את חברו, הרי שנאף, איך יוכל לתקן הדבר הזה? היוכל להסיר המעשה העשוי מן המציאות?" (מסילת ישרים פ"ד). החכמה עצמה איננה מכירה באפשרות לתשובה: "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו, אמרו להם חטאים תרדוף רעה" (ירושלמי מכות ז.). מכיון שכך, מי שלא שיננו לו השכם והערב על היכולת שניתנה לאדם לעשות תשובה, רבים הסיכויים שיהיה קשה לו יותר לקבלה כצורתה, והוא ירגיש כלפיה מעין זרות ואי אמון.

באופן כללי ניתן לחלק את המפריעים לתשובה לשלושה חלקים. בהמשך המאמר נאריך לבארם אחד לאחד, אך תחילה נמנה אותם בקצרה:

- א. חוסר ידע הלכתי בנוגע לביצוע המעשי של התשובה. למשל: כמה מעיקרי התשובה הידועים אכן נדרשים מעיקר הדין?
- ב. מחשבה מוטעית שמצות התשובה מצריכה את האדם בהכרח לעשות שינויים גדולים באורח חייו.
- ג. יאוש התוקף את האדם בראותו כי הוא שב וחוטא לאחר יום כיפור, ושיתוק רגשי הנגרם עקב שימוש לא נכון במושג "פחד הדין".

שלושת נושאים אלו הם יסודיים, וכוללים בתוכם את רוב השגיאות הנפוצות בקרב המנסים לעשות תשובה. ברגע שהאדם יצליח לשנות בליבו את התפיסות המוטעות הללו, הוא ירגיש כיצד נפתחת בפניו דרך חדשה, ברורה ומוארת, אשר ניתן להלך בה בביטחה עד לסוף המיוחל - מחילת העוונות ביום הכיפורים.

*

לסיום הקדמה זו, עלינו להוסיף שתי הערות חשובות.

היצר הרע תפקידו להחטיא אותנו, וחז"ל גילו לנו כי הוא מלאך בעל יכולת חשיבה ותכנון, וכי מטרתו הסופית היא לאבדנו מן העולם: "יורד ומתעה, עולה ומרגיז, נוטל רשות ונוטל נשמה" (ב"ב טז). "כך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו עבוד עבודה זרה" (שבת קה:).³ נקל לשער אם כן, כי הדבר שמפריע ליצר יותר מכל הוא האפשרות שניתנה לאדם למחוק את העבר על ידי תשובה. הוא יכול לעשות מאמצים כבירים ולהתאזר בסבלנות

³ ובחובת הלבבות בדבריו על היצר, שער יחוד המעשה פ"ה: "לא ירף ממך עד שיאבד בשני העולמים, וישרשך משני המעונים".

אין קץ כדי להוביל את האדם אל האבדון המתוכנן, ובכל פעם התעוררות קטנה של תשובה מאבדת לריק את כל עמלו ומחזירה אותו לנקודת המוצא.

נקודה זו באה לידי ביטוי בפרט בימים הנוראים. שנה שלמה היצר מחטיא את האדם שוב ושוב, בשקדנות ובקפידה, ואט אט הוא בונה סביבו ים של חטא ועונשים. אך אחר שנה מגיע יום כיפור, וכל העבירות נמחקות. ושוב הוא מתחיל מתחילה, ושוב הוא מצליח והאדם משתקע בעבירות, עד ששוב מגיע יום כיפור - ושוב הכל נמחק. עובדה זו שמה ללעג את כל מאמציו. הוא משול לאדם הממלא מים בשק מלא חורים אשר לא יתמלא לעולם. ניתן לדמות את מלאכתו לעבודה שהוטלה על בני ישראל במצרים, כאשר נצטוו לבנות את פיתום ורעמסס, ערים שהיו שוקעות באדמה מיד עם סיום בנייתן.

מכיון שכך, דבר ברור הוא שחלק ניכר מעבודת היצר מוקדש כדי למנוע מהאדם את כפרת יום הכיפורים, כי ראשית חכמה מבחינתו היא להציל את הקיים כבר. היות ולהלכה נפסק שבלא תשובה אין יום הכיפורים מכפר, שיטתו העיקרית היא להרחיק את האדם מהתשובה, ועל כן הוא עושה כל שלאל ידו על מנת לצייר את התשובה בעיני האדם כדבר קשה ורחוק. לאור הדברים הללו מובן כי יש לצפות שבנושא זה המכשולים ושיבושי הדעות יהיו רבים.

הנקודה השניה היא בעצם הצד השני של אותה מטבע. כל יהודי מאמין יודע כי התורה והמצוות כולן ניתנו לנו לטובתנו. "רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות" (מכות כג:). "התכלית בבריאה היה להטיב מטובו יתברך לזולתו" (דרך ה' פ"ב). עיקר בריאת האדם היא כדי שיוכל לקיים את המצוות ולזכות לחיים בעולם הבא, והעובדה שישנה אפשרות להכשל בחטא היא חלק בלתי נפרד מהתכנית, כי בלעדיה יצא שהאדם מוכרח לבחור רק בטוב ולא

יגיע לו בעבור זה מאומה.⁴

אך מה באמת יקרה למי שבניגוד למתוכנן בחר באפשרות הלא נכונה ונכשל בחטא? שאלה זו היא חשובה, כי עינינו הרואות שלמעשה רוב בני האדם אכן נכשלים בעבירות מפעם לפעם, מי יותר ומי פחות. הפסוק עצמו מעיד: "אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז' כ). אם כך, האם אפשרות זו שניתנה לבחור ברע משבשת חלילה את התכנון המקורי להיטיב?

כאן אנו מוצאים את חסדו הגדול של הבורא, אשר בנוסף לדרך הסלולה אל הטוב, יצר גם דרך מילוט למי שהסתבך והלך לכיוונים לא נכונים. דרך זו היא התשובה: "מן הטובות אשר היטיב השם יתברך עם ברואיו, כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם ולנוס מפח פשעיהם" (שערי תשובה פ"א). התשובה היא תכנית מגירה המאפשרת לחזור אל המסלול הנכון, ויותר מכך: למחוק ולהעלים את התוצאות השליליות שיצרו החטאים.

מי שמבין היטב ענין זה, לא ינוח ולא ישקוט עד שיברר לעצמו בדיוק מהי דרך התשובה. גם לפי השיטות באחרונים שמצות התשובה אינה חיוב אלא רק מתן אפשרות לתשובה למעוניין בכך,⁵ מי שוטה ולא ישתמש באפשרות יקרה מפז זו, אשר היא פתח מילוט מכל הרעות שהוא הביא על עצמו בכשלונותיו?⁶ אין ספק שכל בר דעת יקדיש לברור עבודת התשובה זמן רב ומאמצים, כדי שאכן יוכל לנצלה כראוי. מאותה סיבה שהיצר משקיע כה הרבה על מנת להרחיקנו מהתשובה,

⁴ ענין זה הרחיב לבארו הרמח"ל בדרך ה', עיין שם.

⁵ עי' מנחת חינוך מצוה שס"ד אות ב' שכתב כן בדעת הרמב"ם.

⁶ חז"ל המשילו את זה שאינו מנצל את דרך התשובה לאדם היושב בכלא ויכול להמלט ממנו בקלות דרך מנהרה, אך משום מה נותר בפנים: "בא שר בית הסוהר וראה מחתרת חתורה והאיש ההוא עודנו עצור, ויך אותו במטהו, אמר לו: קשה יום! הלא המחתרת חתורה לפניך, ואיך לא מהרת המלט על נפשך?" (קהלת רבה ז' ל"ב, הובא בשערי תשובה שער א' אות ב').

עלינו לעשות הכל כדי לממש את אותה מתנה גדולה שניתנה לנו -
היכולת לתקן את נזקי העבר.

* * *